

Наталія Петрівна МАРЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>
np_marchenko@ukr.net

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ДИТЯЧЕ ЧИТАННЯ: ГЕНЕЗА РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ПОСТАТІ ПИСЬМЕННИЦІ

Мета роботи. Розглянути презентацію життя і творчості Лесі Українки у виданнях для дітей і юнацтва та колі дитячого читання, систематизувати й окреслити її етапи, з'ясувати, які саме моделі біографії Лесі Українки пропонувалися в Україні дитині-читачеві та що найбільше вплинуло на генезу цих репрезентацій. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, об'єктивності, а також на загальноісторичних методах — хронологічному, ретроспективному, проблемно-тематичному та статистично-аналітичному. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше досліджено біографічні наративи щодо Лесі Українки у виданнях для дітей і юнацтва в Україні з кінця XIX ст. й понині. Проаналізовано художньо-документальні та науково-популярні видання про долю Лесі Українки, адресовані дітям і юнацтву, а також чинники, що трансформували наукову рецепцію постаті та творчого доробку письменниці на рівень шкільництва: науково-методичні посібники для вчителів, передмови, що супроводжували видання її творів у спеціалізованих видавництвах і серіях, а також «дорослі» художні та науково-популярні біографії письменниці, котрі увійшли в підліткове читання, оскільки не було альтернативи, відповідної віковим запитам читача. **Висновки.** Попри значну кількість академічних досліджень, постать Лесі Українки досі здебільшого розкривається дитині лише в межах шкільного дискурсу, а художніх і науково-популярних біографій видатної письменниці для дітей створено мало. З'явившись у середині XX ст. як адаптовані до дитячого читання «дорослі» твори, написані цілковито в межах панівної на той час ідеологічної доктрини, біографічні наративи для дітей довгий час не оновлювалися і лише за часи незалежності України почали активно творитися та змінюватися. Проте агіографічні та героїчні концепти переважали до 10-х рр. XXI ст., незважаючи на зміну академічної репрезентації постаті Лесі Українки. Лише у виданнях останнього

десятиліття кардинальні зміни в розумінні постаті письменниці та концептуальних засадах творення біографічних видань для дітей створили умови для появи насправді нових — формально й змістово — біографій Лесі Українки для юного читача.

Ключові слова: Леся Українка (Лариса Косач-Квітка), біографістика, книги для дітей і юнацтва, дитяче читання, вивчення біографії письменника в школі.

...Не уважайте мене за ідеал, бо я не варта сього, скажу більше, — ніхто не вартий сього, бо ідеал, се ідея, а не людина.

Леся Українка

Постать Лесі Українки (обік із Тарасом Шевченком та Іваном Франком) ще за її життя набула першорядної «знаковості» серед свідомої україноцентричної інтелігенції. Однак широкий загал почав свідомо сприймати образ письменниці лише в першій третині ХХ ст., завдячуючи утвердженню єдиних шкільних програм, які розтиражували тріаду «Кобзар», «Каменярь» і «Дочка Прометея»¹. Входженню в коло дитячих «обов'язкових» біографічних знань про особистість Лесі Українки сприяло й те, що письменниця (а також її мати Олена Пчілка та чимало інших осіб із близького оточення) була безпосередньо дотична до творення літератури для дітей і юнацтва в Україні. Отож із кінця ХІХ ст. й понині вона незмінно присутня в інформаційному обширі української дитини: її творчість, а згодом і доля як людини «опрацьовуються» з дошкільного віку та впродовж усіх років шкільного навчання. Твори та постать Лесі Українки наявні в різноманітній книжковій продукції, ЗМІ, кінематографічних, мультиплікаційних, театральних і музичних інтерпретаціях, міському топосі тощо. Водночас, як стверджує Л. Шуліка, серед тріади «Шевченко — Франко — Леся» «...для молоді вона найменш канонізована, сприймається живою й справжньою» [11, с. 271]. Саме цей «живий інтерес» сучасної юні до постаті Лесі Українки якнайбільше актуалізує в науковому дискурсі проблему відстеження процесу моделювання її образу у виданнях для дітей та підлітків.

Мета нашої наукової розвідки — з'ясувати, які саме моделі біографії Лесі Українки пропонувалися в Україні дитині-читачеві та що найбільше вплинуло на генезу цих репрезентацій.

У роботі використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу на підставі принципів історизму та об'єктивності. Також застосовано хронологічний і системний методи.

¹ Цей феномен проаналізовано в однойменній статті Г. Грабовича (Критика. 1999. Ч. 12. С. 16–19).

Попри значну широту охоплення та різноаспектність розкриття творчої спадщини та постаті Лесі Українки у вітчизняному науковому дискурсі, біографічні наративи щодо неї у виданнях для дітей і юнацтва досі не були предметом окремого розгляду. Хоча доробок письменниці, адресований дітям, а також факти біографії, що пов'язували її з участю в журналі «Дзвінок» та іншими процесами у формуванні дитячої літератури в Україні, досить повно розкривають у своїх працях Н. Балабуха, І. Бурав, Н. Дзюбишина-Мельник, Н. Кирич, Л. Ковалець, В. Латанський, О. Марущак, А. Мовчун, Н. Резніченко та інші. Окремо досліджується також ширша парадигма — загалом ставлення Лесі Українки до дітей, дитинства, їх переломлення у творчій долі письменниці (скажімо, монографія Г. Аркушиної «Леся Українка і діти. Особистість. Творчість. Доля» (Луцьк, 1991)). Аналітичні розділи, що пропонують дитиноорієнтований погляд на письменницю, містять усі підручники та посібники з української дитячої літератури, зокрема Д. Білецького та Ю. Ступака (Київ, 1963), Л. Кіліченко (Київ, 1979), Т. Качак (Київ, 2016). Відомості про життєвий і творчий шлях Лесі Українки дібрано з урахуванням віку дітей та увійшли до всіх хрестоматій із української дитячої літератури, зокрема упорядкованих П. Вовком і В. Савенко (Київ, 1964), Ф. Гурвич і В. Савенко (Київ, 1969), І. Луценком, А. Подолинним і Б. Чайковським (Київ, 1992), З. Варавкіною, А. Мовчун і М. Черній (Київ, 1999), Л. Козачок (Київ, 2002), О. Гарачковською (Київ, 2011) та ін. Ґрунтовно вивчено педагогічні погляди Лесі Українки та близькі до них біографічні сюжети (розвідки А. Крушинського, О. Мазуркевича, О. Міхно, Н. Опанасенко, В. Святювця, В. Смаль, В. Черненко та інших). Розкриті вони також у спеціальних виданнях зразка «Леся Українка про освіту та виховання» (авторка-упорядниця І. Шиманська, Київ, 1973) та посібниках для вишів, як-от: «22 видатних українських педагоги : персоналії в історії національної педагогіки» (Київ, 2004), «Історія педагогіки України в особах» В. Мосіяшенко, О. Курок і Л. Задорожної (Суми, 2005) тощо.

У хронологічному аспекті процес нагромадження та осмислення інформації щодо письменниці зазвичай поділяють на чотири етапи: 1) кінець XIX ст. — 1920-ті рр.; 2) 1930-ті рр. — перша половина 1950-х рр.; 3) друга половина 1950-х рр. — 1980-ті рр.; 4) 1990-ті рр. — початок XXI ст. Однак у колі дитячого читання зміни в реценції постаті Лесі Українки відбувалися з певною пролонгацією. Має специфіку й осмислення її постаті в цьому аспекті: потреба добирати, спрощувати та увиразнювати біографічну інформацію, зважаючи на сприйняття її дітьми різного віку, призвела до символізації окремих літературознавчих концептів у шкільництві, що так само

сприяло усталенню ідеологічних кліше й відповідно впливало вже на наукове потрактування питання. Як наслідок, від початку «непри-тлумлена агіографічність» сприйняття життєтворчості Лесі Українки дослідниками («Окрім психологічної діалектики чоловічого-жіночого, визначення І. Франка містить натяк на інший міфо-релігійний аспект... У цьому тлумаченні на перше місце виходить метафізична діалектика духу й тіла») [5, с. 381]) в умовах радянської дійсності породила в профанному дискурсі «Дочку Прометея» та «Велику хвору», а в орієнтованому на юного читача біографічному наративі — типові для канону життя святого смислові наголоси («благочестиве» дитинство — як підготовка до «служіння»; вроджена схильність до усамітнення та рефлексії; мучеництво тощо) та специфічний «агіографічний» тон оповіді, у якому сусідять симпатія, співчуття та запал. Іншим боком цього конструкту є спрощений до симулякру героїчний міф «прометеїзму», заснований на ідеалі жертвовного служіння народів. Зрештою, коли зі здобуттям незалежності України відпав і радянський ідеологічний примус, то в дослідженнях В. Агеєвої, Г. Грабовича, Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, Л. Мірошніченко, М. Моклиці, С. Павличко, Я. Поліщука, Л. Скупейка та інших, як доводить Г. Левченко, «...заяняли деконструкції героїчний та агіографічний літературознавчі міфи» [5, с. 386], однак у біографічних виданнях для дітей до 10-х рр. ХХІ ст. такі зміни, на жаль, не відбулися.

Одним із визначальних чинників, які впливали на формування образу Лесі Українки у свідомості молодих поколінь, були шкільні посібники та різноманітні науково-методичні друки, адресовані учителям, які трансформували наукову рецепцію постаті та творчого доробку письменниці на рівень шкільництва. Ретрансляція закладених у них відповідних орієнтирів і фактів довгий час становили єдину біографічну «базу даних» про Лесю Українку, яку українці фіксували зі свого дитинства та юності. За роки незалежності України тільки з питань методики та способів інтерпретації біографії Лесі Українки в процесі шкільного її вивчення (і то лише в спеціалізованій педагогічній пресі!) було опубліковано понад 70 статей, які стосувалися як традиційного викладу життєпису письменниці, так і малознаних сторінок її родинного життя, особистих узаємін, подорожей і перебування в окремих місцях України та світу, епістолярію тощо. Натомість перші орієнтовані на шкільництво монографічні науково-методичні видання про Лесю Українку з'являються тільки наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у спеціалізованому видавництві «Радянська школа» («Вивчення драмифеєрії „Лісова пісня“ в школі» (Київ, 1957) та «Художня майстерність Лесі Українки — лірика» Г. Аврахова (Київ, 1964)) і лише побіжно торкаються біографічних сюжетів. Посібник І. Осяка «З вогнем Про-

метея. Про творчість Л. Українки» (Київ, 1969) спонукає вчителя читати епістолярій письменниці, але водночас тісно пов'язує її із соціально-політичною боротьбою кінця ХІХ — початку ХХ ст. і наголошує «прометеїзм» Лесиної життєтворчості. Лише за десять років по тому, 1979 р., у шкільництво відкрито приходять ідеї документальної біографії: «Радянська школа» видає альбом «Леся Українка : Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях», укладений М. Гуцем та Н. Россошинською зі вступною статтею О. Гончара (перевид. 1986 р.). Попри те, що вміщені тут документи, як зазначено в анотації, найперше засвідчують «...активну участь Л. Українки в громадсько-політичному житті, її близькість до пролетарського революційного руху» та позиціонують біографію Лесі як «життєвий і творчий подвиг», автори видання все-таки спонукали вчителя розкривати дітям факти (документи, фотографії, ілюстрації, уривки з художніх і публіцистичних творів та листів) життя письменниці, зокрема показати її зв'язки зі світовим літературним і культурним процесом (нехай і через висвітлення зв'язків «письменниці-інтернаціоналістки з представниками прогресивної літератури різних країн»), розповісти про музеї та пам'ятні місця тощо. У середині 80-х рр. ХХ ст. формується новий пакет науково-методичних видань, оснований на оновлених програмах літературної освіти: ґрунтовний, так би мовити, «теоретичний» посібник для вчителя «Леся Українка» Л. Міщенко (Київ, 1986), у якому письменниця постає піднесеним до ідолопоклонства генієм, і методичний — «Вивчення творчості Лесі Українки» Є. Ломонос (Київ, 1987), що містив варіативну систему уроків і методичні рекомендації щодо проведення позакласної роботи. Розділи про Лесю Українку були також у посібниках «Українська література в 7 класі» М. Машури та М. Лакизи (Київ, 1983) та (у значно ширшому обсязі) «Українська література в 9 класі» В. та Ф. Борщевських і О. Мазуркевича (Київ, 1985). Усі вони повною мірою відобразили вже частково застарілу на той час у науковому дискурсі специфічну рецепцію народницької критики, скерованої на канонізацію постаті письменниці та тенденційну інтерпретацію її життя й творчості. Лише 1989 р. виходить книга для вчителя «Правдива іскра Прометея : літературно-критичні статті про Лесю Українку», упорядкована відомим лесезнавцем О. Ставицьким, яка містила не «єдиноможливий» «вивірений» матеріал, а відносно РІЗНІ літературознавчі та літературно-критичні статті про Лесю провідних літературознавців і письменників, чим підштовхувала педагогів розкривати учням багатогранність інтерпретаційних стратегій її доробку та життя. Зрештою, у добу незалежності побачили світ методичні видання яскраво націоналістичного спрямування, зокрема книжки Б. Степанишина «Дивоцвіт України: Леся Українка в школі»

(Рівне, 1997) та «Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка в школі» (Київ, 1999), у яких втілено запит учительської спільноти на перепрочитання життєвого й творчого чину письменниці. З'являється також і перший біографічний посібник-довідник для вчителя початкових класів «Розповіді про письменників» Я. Кодлюк та Г. Одинцової (Тернопіль, 1997; розширена й доповнена версія — «Сто двадцять розповідей про письменників» (Київ, 2006)), автори якого вперше свідомо сконцентрувалися на біографічній інформації про дитинство письменників, зокрема й щодо Лесі, як на матеріалі, близькому і доступному молодшим школярам. Згодом з'явилися подібного типу довідники, орієнтовані на старшого читача: «Українські та зарубіжні письменники : розповіді про життя і творчість» М. Більчук (Тернопіль, 2006), «Усі українські письменники», упорядкований Ю. Хізовою та В. Щоголевою (Харків, 2008), «Усі письменники і народна творчість» (Київ, 2007–2008) та ін.

Як бачимо, трансформація наукових поглядів на постать Лесі Українки в методико-педагогічній і просвітницько-популяризаційній царині відбувалася зі значним відставанням: перші монографічні науково-методичні видання про письменницю з'являються лише наприкінці 50-х рр. ХХ ст., орієнтовані на шкільництво збірки документів — наприкінці 70-х рр., а цілісний посібник-персоналія для вчителя — лише в середині 80-х рр.

Попри широку представленість у педагогічному дискурсі життєписів Лесі Українки, свідомо створених саме і тільки для дітей текстів, на диво мало. Окрім шкільних посібників, основним джерелом біографічних відомостей про письменницю для підлітків довгий час були передмови, що супроводжували видання її творів у спеціалізованих видавництвах, а також у серіях «Шкільна бібліотека», «На допомогу школі» тощо. Зокрема, основним джерелом вивчення життєтворчості письменниці тривалий час слугували позначені «...впливом доби сталінського тоталітаризму і великодержавного російського шовінізму» [10, с. 138] праці, опубліковані у виданнях творів Лесі Українки: передмови О. Бабишкіна (Вибрані твори. Київ : Молодь, 1952) (згодом використана у виданні: Досвітні огні. Київ : Веселка, 1975) та С. Шаховського (Драматичні твори. Київ : Веселка, 1982) та ін.; у добу незалежності — коментарі та навчально-методичні матеріали Л. Мірошниченко (Вибране. Київ : Школа, 2008), передмова Г. Клименко (Вибрані твори. Київ : Шанс, 2013) та ін., що зазвичай містять також орієнтовані на дитину-читача примітки та відтворюють актуальні наукові уявлення.

Також існували окремі «дорослі» художні та науково-популярні біографії письменниці, котрі увійшли в підліткове читання, оскільки не було альтернативи, відповідної віковим запитам читача. Серед ви-

дань 20-х рр. ХХ ст. у сферу підліткового читання втрапив створений на еміграції нарис представника українського національно-культурного і видавничого руху Ю. Тищенка-Сірого «Леся Українка (З нагоди 10-ліття з дня її смерті 1913–1923)» (Київ ; Прага ; Львів, 1923). Маючи досвід підготовки та видання підручників і посібників для шкільництва, автор стисло виклав бачення ідейно-змістового аспекту життєтворчості письменниці, наближеного до просвітницьких потреб. Книжка стала підґрунтям для проведення низки заходів із відзначення десятиліття від дня смерті письменниці в осередках «Просвіти» в Західній Україні, а привнесені в профанний дискурс кліше («тяжка недуга» як рушій долі письменниці, «служіння рідній країні» та постійна боротьба з несприятливими умовами як ключовий «зміст» життя, зрештою — символічне означення її «Ломикаменем») «прописались» у шкільному прочитанні постаті Лесі Українки. Ю. Сірий засвідчив і той факт, що українська громада недостатньо обізнана з доробком письменниці, яким, на жаль, і мало цікавиться. Радянські інтерпретатори в подальшому творитимуть «вільний від будь-яких нашарувань» попередників міф Лесі Українки, наголошуючи (як Л. Підгайний у дохідливому, зокрема й для юні, виданні «Леся Українка : популярний критично-біографічний нарис» (за ред. Я. Савченка. Харків ; Київ : ДВУ, 1929) із серії «Популярні нариси про українських клясиків»), що лише «завдяки новому соціологічному марксистському методі...» вдалося нарешті «...оцінити належно тих письменників, яких до цього часу як слід не розуміли й тому не оцінили так, як вони того заслуговують. До таких... належить Леся Українка, яку за її життя розуміли дуже мало, а належно оцінили ще менше, й лише в наш час, і то недавно, починається наукове вивчення її творів, та й читача свого вона-таки дочекалась, якого за життя не мала» [9, с. 3]. Власне, із цього часу поряд із Шевченком і Франком Леся увійшла до трійці нових класиків, котрі, як писав В. Коряк, «свідомо зв'язали національне питання з соціальними змаганнями пролетаріату та його спільника — селянства» [цит. за: 9, с. 84], оскільки постать її чудово вписувалася в низку радянських концептів, що мали стати підвалинами формування «нової людини». Леся уособлювала «...сильну жіночу індивідуальність, не прибиту й не пригнічену ніякими забобонами, перейняту інтересами соціальними, створила яскравий той тип жінки-борця за громадські ідеали, що за нього змагаємося тепер у практичному житті» [9, с. 83–84]. Також вона втілювала «проняттий соціальним змістом» індивідуалізм і вибір інтелігента на користь інтернаціоналізму та соціалізму.

У повоєнні роки, коли Леся Українка була остаточно «визнана» революціонеркою-демократкою, що перебувала лише під благодвор-

ним впливом «великої російської літератури» та протистояла західноєвропейському космополітизму, з'являється низка «дорослих» біографічних видань, уривки з яких у подальшому постійно присутні в тематичних збірниках для дітей і юнацтва, а самі твори досі входять до бібліотечних рекомендаційних списків. Ідеться найперше про російськомовний критико-біографічний нарис О. Дейча «Леся Українка» (Москва, 1953), літературний портрет А. Каспрука «Леся Українка» (Київ, 1958; перевид. 1963) та повісті про Лесю Українку К. Граната «Велетом покликана» (Київ, 1965) і «Велет розпалює ватру» (Київ, 1967). Останньому авторові випало щастя працювати в 1905 р. із Петром Косачем і особисто зустрічатися з Лесею Українкою. Доповнюючи свої враження архівними матеріалами, він уже на пенсії написав спершу невеличкий нарис «Народна улюблениця : Леся Українка і Волинь» (Київ, 1963), а згодом — дві повісті, наскрізно пронизані широким схилянням «простого чоловіка» перед величчю недосяжної «великої людини». Образ Лесі постає з цих текстів глорифікованим і агіографічним водночас. Такий почерк біографічної нарації щодо Лесі домінує відтоді у виданнях для дітей.

У ювілейному 1971 р. з'являється низка ґрунтовних біографічних видань, котрі одразу ввійшли в коло шкільного читання: критико-біографічний нарис «Леся Українка» С. Шаховського (Київ, 1971), розлога художньо-документальна біографія «Леся Українка» А. Костенка (Київ, 1971; перевид. 1985) та впорядковані ним же «Спогади про Лесю Українку» (Київ, 1971). Обидва автори багато й плідно працювали також як педагоги, а тому їхні дослідження нараз були затребувані в школі через посередництво учителів їхніми вихованцями. Так само, засновуючись на практиці шкільного щодення, у коло читання потрапив і збірник «„Співачка досвітніх вогнів“: поезії про Лесю Українку» (Київ, 1986)².

У часи незалежності дослідження В. Агєєвої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, О. Забужко, С. Павличко та інших сприяли створенню нового рецепційного клімату (часом і скандального). Але практика інформаційного суспільства створила умови популяризації серед підлітків і юні здебільшого ключових звідомлень, а не самих текстів цих видань. Натомість підлітки широко використовують як джерело біографічної інформації про Лесю Українку різноманітні популярні довідники на кшталт «100 знаменитих...» (скажімо, «100 знаменитих жінок України» (Київ, 2006)), тематичні видання енциклопедичного ґатунку, орієнтовані на масового читача, як-от «Історія України. За-

² Біографічний аспект збірки проаналізований О. Ляснюком у дослідженні «Поетичний образ Лесі Українки: у вимірах часу (на матеріалі антологій «Співачка досвітніх вогнів» і «Незгасна зоря України»)» (Луцьк, 2003).

боронені кохання: особистості, долі, почуття» В. Петровського та В. Семененка (Харків : Школа, 2010), де поряд із Лесею Українкою сусідять не лише А. Ахматова чи М. Заньковецька, а й наші політичні сучасники Ю. Тимошенко з «професором» В. Януковичем. Значно більш продуманими щодо змісту та добору персоналій (серед яких і Леся) є видання, орієнтовані на юнь (скажімо, так само присвячена історії почуттів «Любов — наснага, любов — журба...» Н. Топської (Донецьк, 2007)), та власне дитячі енциклопедії (скажімо, А. Клімова «Великі українці» (Харків, 2008)).

Із власне біографічними виданнями для дітей і юні, присвяченими Лесі Українці, склалося ще гірше: перше з них з'явилося лише до 100-річчя від дня народження письменниці та своєю появою завдячує авторській трансформації повістей Миколи Олійника «Леся» (Київ : Молодь, 1957) та «Одержима» (Там само, 1963), згодом об'єднаних у дилогію «Дочка Прометей» (Київ : Дніпро, 1966), які спочатку адресувалися старшій аудиторії. У 1970 р. «Веселка» видає повість «Леся» в адаптованій редакції для читання підлітками та відповідними ілюстраціями В. Журавля. Згодом це ж видавництво друкує повну версію дилогії М. Олійника «Дочка Прометей» (Київ, 1977), художньо трансформовану письменником ув однойменний роман для старших підлітків. Книжка, чудово проілюстрована роботами М. Дерегуса, Л. Іванової, В. Касіяна, В. Куткіна, Г. Малакова, М. Попова, В. Панфілова та І. Філонова, зразу стає популярною, а відтак — одним із найпоширеніших джерел уявлень підлітків про долю Лесі Українки. У подальшому для юні роман перевидавала «Радянська школа» (Київ, 1985) із розлогою, зорієнтованою на потреби шкільництва передмовою О. Мусієнка та графічними роботами В. Чебаника, та кількаразово «Веселка» в серії «Шкільна бібліотека» з також орієнтованою на школу передмовою І. Луценка та в художньому оформленні П. Ткаченка. У 1991 р. за роман «Дочка Прометей» М. Олійник був відзначений найвищою відзнакою в галузі дитячої літератури в Україні — премією імені Лесі Українки. У різних авторських редакціях цей роман перевидавався понад десять разів, перекладений також російською, білоруською, грузинською, окремі його частини — болгарською та польською мовами.

Тривалий час повість «Леся» (1957) позиціонувалася як перший в українській літературі художній твір про дитинство великої поетеси, у якому описано оточення, де письменниця зростала й формувалася як особистість, зокрема виведено образи на той час мало знаних загалом Олени Пчілки, М. Лисенка, М. Старицького. Але ще в середині 30-х рр. ХХ ст., працюючи у Варшаві з архівними матеріалами родини Драгоманових, Гліб Лазаревський пише розлоге біографічне

оповідання «Молодість Лесі Українки» (Вінніпег : Український голос, 1943), де задовго до М. Олійника зосереджується на конкретиці буття письменниці від народження до повернення з Болгарії 1895 р., широко та достовірно розкриває на документальній основі світ її знайомих і рідних, зацікавлення, характер своєї героїні. На жаль, твір прийшов до читача в Україні лише в XXI ст.

Щодо М. Олійника, то, за його ж свідченням, згаданий роман він писав упродовж десяти років під впливом поїздки на Волинь («...я тоді ще не був письменником... бажання написати виникло ніби само собою, як щось природно необхідне... Спонукали до того, насамперед, поїздки по Лесиних місцях — до Колодяжного, Скулина, Немічного, Білина...») та зустрічі з Варварою Дмитрук («ця проста, неписьменна селянка... зберегла в пам'яті, в серці такі спомини, такі подробиці, яких, звичайно, не знайти в жодних літературознавчих джерелах») [6, с. 11]. Попри цей романтично-піднесений настрій автора, роман завжди позиціонувався як такий, що розкриває насамперед зв'язки Лесі Українки з «широкими масами простих людей», повністю відповідає вимогам соціалістичного реалізму та, будучи справді першою радянською художньою версією біографії письменниці для дітей, канонізує її образ у відповідних межах — як «людину з народу» та мужнього борця за «соціальну справедливість», уособлення «прогресивних, революційних сил, що зріли в народі під впливом марксистського вчення», їхнім речником і співцем [6, с. 12]. І те, що «живими розповідями сучасників письменниці» стали саме спогади селян, а не близького їй присутнього інтелігентного оточення, як-найкраще «вписувало» Лесю в образ «людини з народу», внаслідок чого її постать гармонійно доповнювала в «духовній трійці» юного радянського українця постаті «селян» Т. Шевченка та І. Франка.

До речі, ця «трійця»: чоловіки — представник Сходу та Заходу України та жінка, котра «бувала в світах» («Кобзар», «Каменярь» і «Дочка Прометей»), кожний із яких водночас «Мученик», — сукупно в межах сконструйованого в радянські часи культурного тла повністю відтворює типову маскультівську трійку супергероїв, які невтомно протистоять «вселенському злу», поступаючись особистим, самовіддано борються заради загалу і, зрештою, об'єднують своєю діяльністю весь вигаданий світ у єдине ціле.

Суто фактологічно роман М. Олійника охоплює значну частину життя письменниці. Надзвичайно багато уваги автор надає хворобі Лесі (постійне додання нею «немочі» заради самовідданого виконання громадянського обов'язку подається як «героїчний чин») та вперше — її взаєминам із С. Мержинським. М. Олійник створив чудову романтичну «легенду кохання», що супроводжує письменницю

й донині. На той час він уже активно опрацював матеріали до книжки про Сергія Степняка-Кравчинського, котрого вважають прототипом Овода з однойменного роману Е. Л. Войнич, і тому сцени взаємин Лесі та Мержинського відчутно перегукуються з цим твором, а звідси виринає версія М. Олійника про зустріч Лесі Українки та Етель Ліліан Войнич у Сан-Ремо.

Літературознавці здебільшого аналізували «дорослу» версію ділогії, наголошуючи: О. Забужко — що біографію Лесі Українки подано «в „лакованому“ вигляді», особливо щодо «...зображення дитинства й ідеалізації стосунків із матір'ю, яка, насправді, недолюблювала доньку», а також що внутрішній конфлікт між «...Одержимою Лесею та Лесею, яка є звичайною жінкою, якій хочеться спокою, сімейного щастя та добробуту» служить у романі лише для «...увиразнення ідеї служіння народу як фанатичної життєвої мети героїні» [3, с. 48]; С. Михида — що художньо описана автором постійна Лесина самотність у «вирі життя» тлумачиться «...не як порожнеча, а як добровільна ізолюваність, необхідна для створення шедеврів» [7, с. 205]; Н. Зборовська — що ідеалізований образ письменниці твориться винятково на наголошенні «...нездоланності духу, мужності, саможертвності, альтруїзмі» [4, с. 211]. Щодо версії для дітей, то К. Волинський щиро сердно визнавав: «Можна лише поспівчувати письменникам, які беруться за таку не вельми „виграшну“ справу, як художнє відтворення дитинства геніїв людської думки. Надто ж, коли йдеться про літературу для дітей — жанр складний і делікатний, що вимагає не лише вивчення, осмислення і, сказати б, проникнення в біографію людини, про яку пишеш, а й знання психології тих, для кого пишеш» [1, с. 223]. Найприкметнішою рисою твору бачилася йому «поетична», заснована на гармонії незіставного — схвильованості та спокою — «...прозорість у змалюванні духовного світу основних героїв, і пейзажів, навіть у публіцистичних відступах», своєрідна чистота (вважай «святість») художнього бачення долі письменниці [1, с. 223]. Тому для читача-підлітка роман М. Олійника найперше витворив і закарбував канон агіографічної «взірцевості» Лесі Українки та її надлюдської природи (Дочка Прометя), недосяжного ідеалу. Знати про Лесю Українку мало сенс лише тому, що «...її подвиг — житейський, літературний, чисто людський — взірець для наслідування, приклад для тих, хто тільки вступає в життя... хто стикається з труднощами» [6, с. 12].

Дещо нове до радянського канону «Дочки Прометя» привнесла поява книжки відомого письменника, перекладача доктора мистецтвознавства та філології Олександра Дейча «Ломикамень : повесть о Лесе Украинке», видрукувана російською мовою у видавництві «Дет-

ская литература» (Москва, 1962; перевид. 1971). Уперше про письменницю підліткам розповідала людина «її кола», киянин (пацієнтами його батька І. Я. Дейча та друзями родини були Косачі, зокрема Леся Українка, а також М. Коцюбинський, М. Садовський, М. Заньковецька та інші). Автором передмови та редактором цього видання був М. Рильський, давній гімназійний друг О. Дейча.

Як засвідчує епістолярій О. Дейча, до появи твору доклав зусиль також акад. О. Білецький (дискутуючи з ним щодо образу Кузьми Ляхоцького, керівника женеvської друкарні М. Драгоманова, О. Дейч посилається на спогади Є. Чикаленка). Пояснюючи, що саме спонукало його до праці, О. Дейч виправдовує постійні клопотання до друзів-киян із різними проханнями, а в листі від 16 жовтня 1960 р. до М. Рильського пише про таке: «...мне кажется, что игра стоит свеч, потому что надо наконец написать о Лесе нечто правдоподобное и далекое от сентиментальности Миколы Олийника и «клюквы» Смилянского³. <...> ...повесть о Лесе — наше общее дело...» [2, с. 251–252]. Водночас листи засвідчують, із якою пересторогою ставилися на той час до видань біографічного гатунку для дітей навіть у «вільнодумному» столичному видавництві: «...внутренний редактор Ирина Владимировна Воробьева всего боится. Прочитав рукопись, она пришла в ужас от того, что Мержинский изображен как умирающий, а не как революционер, выступающий на многотысячном митинге (!) с призывом свергнуть самодержавие» [2, с. 250]. О. Дейч свідомий і того, що поряд із можливістю оприлюднити окремі маловідомі факти його вкрай обмежували вимоги дидактики, що тяжіли над книжкою для дітей: «Находят в тревоге и неуверенности, хотя по существу никто еще серьезно к рукописи не отнесся. ...Она предназначена для школьников старшего возраста, и многое, что нужно было бы углубить, не поддается этому в таком повествовании. Мне хотелось совсем обойтись без публицистики, но, по-видимому, это немислимо. Надо хоть бы проследить, чтобы публицистика не выпирала как пружина из матраса» [2, с. 252].

Попри неминуче перенасичення повісті розповідями про розвиток революційного руху в Росії та Україні, участь у ньому Лесі Українці (життєпис розгортається впродовж буремних подій 1901–1903 рр.), книжка О. Дейча з допустимою на той час документальністю показує інтелігентне оточення письменниці в київській, кримській, італійській і буковинській відтинки її життя. Тут уперше виведено образ А. Кримського, змальовано глибину й справжність взаємин Лесі з

³ Йдеться про п'єсу Л. Смилянського «Червона троянда» (1955).

К. Квіткою, О. Кобилянською та О. Маковесем. Вимушений наголошувати на революційності письменниці, О. Дейч, водночас, першим додав до канону Лесі Українки інтелігентність і шляхетність як не-суперечливі загальній концепції природні складники, а українській молоді — взірць «видатної людини» шляхетного походження зі шляхетними думками та вчинками.

Завдяки московському авторові образ «Дочки Прометея» у масовій свідомості читача частково витісняється символом «Ломикаменя». Зміна акцентів відбувається на дуже важливій осі: якщо «прометеїзм» Лесі наголошує концепт її служіння народові та страждання заради нього, то «квітка-ломикамінь» символізує здатність шляхетної особистості протистояти непорушній заданості умов життя, загаломі тощо. І ця сила індивідуального опору важливіша.

Водночас із О. Деєм документальну повість для підлітків «Співачка досвітніх вогнів» (Київ : Дитвидав, 1963; допов. перевид. 1971)⁴ готує до друку реабілітований у 1955 р. письменник і літературознавець Анатоль Костенко, котрий натоді працював над упорядкуванням видання «Спогади про Лесю Українку» (Київ : Радянський письменник, 1963). Повість виходить у графічному оформленні Л. Іванової та вперше для дітей — із багатьма архівними світлинами письменниці, її оточення, місць пам'яті тощо. «Співачка досвітніх вогнів» А. Костенка — перша науково-популярна розповідь про Лесю Українку для підлітків і перший твір про неї для дітей, що в традиційному лінійному викладі відображає біографію письменниці повністю — від народження до смерті. Зосередившись на «факті буття», автор розповідає, як хвороблива дівчинка виросла в духовно сильну зреалізовану особистість, відому далеко за межами України. Не порушуючи соцреалістичної канви канонізованих щодо Лесі концептів «боротьби з хворобою», народності, революційності, прометеїзму тощо, А. Костенко заповнює лакуни її життєпису мемуарними джерелами та свідченнями сучасників, фактами, котрі раніше не потрапляли в оповіді для дітей (скажімо, фольклорна експедиція на Полтавщину чи останні дні на Кавказі). Уперше на документальній основі розкрито родовід письменниці, її об'єднанчу роль для української інтелігенції Східної та Західної України, величезний читацький та значний педагогічний досвід. Також уперше без романтизованої паволоки розповідає історію написання драми-феєрії «Лісова пісня» та низки інших текстів, згадує низку маловідомих дитячому (та не лише йому!) загаломі діячів (Ф. Колессу, О. Сластіона та інших). Хоча наративи повісті А. Костенка цілком від-

⁴ Згодом поглиблений із орієнтацією на дорослого читача текст буде опублікований як художньо-документальна біографія «Леся Українка» в серії «Життя славетних» видавництва «Молодь» (Київ, 1971).

повідать «букві» соціалістичного реалізму, документальна інформація, викладена та домінантна, наповнює книжку глибшими за радянський канон сенсами, дає змогу вдумливому читачеві знаходити «між рядками» живі риси складної непересічної натури, реальні обриси її оточення та часу.

У 1971 р. «Веселка» видає чомусь нині рідко згадувану збірку для підлітків «Гостини в матері» журналіста-волинянина Петра Маха, яку художньо оформив у символічному ключі О. Талієв. Книжка задумана як своєрідна лірична мандрівка життєвими і творчими стежками Лесі Українки. Автор пафосно й пасторально розповідає про місця та людей, які формували письменницю. Поряд із Колодяжним, «Білим будиночком» і новелою про першу зустріч Лесі з М. Заньковецькою, є тут хатина бабуні Коржицької з оповідками про мавок, лісова вітальня дядька Лева зі Скулина, де дівчинка «спізнала перше трепетне кохання», та взірцева постать Олени Пчілки як ідеал матері й подвижниці. Образ Лесі змальований фрагментарно, окремими мазками-епізодами, із прив'язкою до найвідоміших волинських міфів, із нею пов'язаних.

Певною мірою до біографічних видань для дітей можна зачислити також персональні репертуарні збірники, що містили сценарії літературних композицій про життя й творчість особи, присвячені їй поезії тощо. До 100-ліття Лесі Українки в серії «Дзвінкоголосі» видавництва «Мистецтво» вийшов збірник «Дочка Прометея», упорядкований Т. Харченко (Київ, 1970), загальну тональність якого найкраще характеризують передні зауваги Г. Залеської до літературної композиції «Наймужніша в світі» (с. 5–28). Методист характеризує Лесю як «...поетесу, прозаїка, драматурга, публіциста, перекладача, громадського діяча, непримиренного борця проти самодержавства, лібералізму й національної обмеженості, за втілення в життя найкращих ідеалів людства», наголошує: «Хотілося підкреслити її вміння вбирати в себе болі й муки свого народу, поневолених трудящих усього світу і з безкінечною самовідданістю перетворювати це в поетичні засоби боротьби за покращення людської долі» та підказує, що «...роль Лесі треба дати виконувати найкращій дівчині в школі, одягнувши і зачесавши її відповідно до одного з відомих портретів письменниці» (с. 6).

У 1993 р. з'являється перша документальна збірка творів, документів і спогадів, розрахована на підлітків, — «Леся Українка. Мрії зламане крило», упорядкована та прокоментована В. Костюченком, у художньому оформленні А. Негоди (Київ : Веселка, 1993). Видання оригінальне за композицією та задумом. Кожен із чотирьох розділів — «Маленька Жанна Д'Арк», «Як світ новий з старого збудувати», «Хто вам сказав, що я слабка», «Стане початком кінець» (назви демонструють типові радянські кліше) — розпочинається з есе, а далі наводяться

документи, світлини, спогади про Лесю та фрагменти з листів, вірші, прозові оповідки тощо. Попри усталені в радянському літературознавстві та шкільництві підходи до потрактування постаті Лесі Українки, видання цікаве завуальованою спробою дати юному читачеві право самостійно скласти уявлення про письменницю на основі наведених у книжці фактів. Есе В. Костюченка не єдино можливий, а один із можливих поглядів. Книжка не дає дитині готовий образ видатної людини, а збуджує інтерес до самостійного дослідження постаті.

У збірці «Славетні імена України» Євгена Білоусова (Київ : Веселка, 2005), проілюстрованій Є. Поповим, з'являється перша повість-казка про дитинство та юність Лесі Українки «Лесина пісня» (2009 р. виходить окремою книжкою, розмаїто проілюстрованою О. Хейлик). Це перша біографічна оповідь про письменницю, що адресована молодшим школярам і позиціонується як написана «в часи незалежності на засадах нової естетики та дидактики». Письменник сам визначає її жанр — «історична казка». Поєднавши досвід фахового історика та дитячого організатора й учителя, автор зводить у художню цілісність реалістичні оповідання, науково-популярні розвідки та подорожні нотатки з казками та легендами. Це «клаптикове» письмо дає змогу вводити до тексту для молодших школярів епістолярій, взірці тогочасного фольклору та твори поетеси, значну кількість біографічного фактажу. Письменник першим залишає осторонь головного річища розповіді про болючу проблему хвороби поетеси, адже, зрештою, не вона є визначальною для її Слова та Пісні. Водночас «рамкова» казкова оповідь нарочито дидактична, символічні персонажі промовляють пафосними кліше, різні частини тексту мають різновікового адресата. Попри все те, повість-казка «Лесина пісня» стала надовго чи не єдиним належно пристосованим до дитячого сприйняття виданням, яке багатогранно, достовірно й водночас художньо майстерно розкриває постать Лесі Українки.

У 2007 р. в першій вітчизняній біографічній серії для дітей «Життя видатних дітей» київського видавництва «Грані-Т» у книжці «Олесь Ільченко про Леонардо да Вінчі, Карла Ліннея, Жюль Верна, Джона Рокфеллера, Лесю Українку, Вінстона Черчілля» (Київ, 2007; перевид. 2011, 2019), оформленій художником М. Баликінім, з'являється оповідання «„Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі...“. Дитинство Лесі Українки», адресоване підліткам. Серія позиціонувалася як така, що підготовлена новою генерацією авторів, які не зазнали гнітючого впливу «радянщини» та обирали персонажів відповідно до власних уявлень про найкраще в людині. О. Ільченко метою своїх оповідей вважав допомогти дитині «...стати справжньою особистістю, званою і успішною людиною», тому його героїв об'єднує те,

що вони «...мали надзвичайно потужні й цілісні натури. Вони ставили собі мету і йшли до неї. Попри обставини життя, попри хвороби чи невдачі... головною рисою видатних людей була наполегливість, цілеспрямованість» (с. 5). Натомість текст, вибудований як роздуми-спогади Лесі під час написання листа М. Драгоманову, цілком відповідає агіографічному канонові «Великої хворої», а також містить звичні з радянської школи пасажі про царат, який «...пильно стежив за всіма свідомими українцями, за їхньою найменшою діяльністю на ниві рідної культури» (с. 71), та декларативні клятви героїні «не здаватися» поряд із певністю, що «...кожен рядок бринітиме найкращою, найбільш співучою — рідною мовою» (с. 74). Водночас О. Ільченко, хоча традиційно декларує значний вплив Олени Пчілки на формування дочки, першим розповідає дітям про складні взаємини Лесі з мамою та її зовнішню й внутрішню подібність до лагідного, але напрочуд вольового батька. Зрештою, як основні досягнення Лесі в розділі «Історія людини в історії людства» перераховано лише постійне долаання хвороби, успішне домашнє навчання, знання мов, ранній початок публікації творів і написання підручника, що в підсумку дає підстави автору заявити: «Дівчинка Леся (справжнє ім'я Лариса Косач-Квітка) не тільки талантом, але й власним життям заслужила звання народної героїні-Українки» (с. 75).

Невдовзі львівське видавництво «Апріорі» в серії «Апріорі — дітям» видало книжку-альбом «Леся Українка — дітям» (Львів, 2009), упорядковану Д. Іваницькою. Видання, ошатно оформлене світлинами та іншими документальними матеріалами, по суті, є збіркою найпоширеніших віршів і казок Лесі Українки для дітей, а також окремих уривків із інших її творів, що увійшли в коло дитячого читання, доповнених науково-популярною розповіддю для дітей «Жила колись на світі Леся...», яка стисло й доступно переповідає найцікавіші факти з дитинства та юності письменниці, історії написання окремих текстів.

У цей час київське видавництво братів Капранових «Зелений Пес» («Гамазин») у біографічній серії для молодших підлітків «12 балів» видає «оповідання про життя поетеси Л. Українки» «Леся Українка і я» Марини Горянич з ілюстраціями Т. Гущиної (Київ, 2009; перевид. 2011, 2016). Основна перевага цього видання — точно дібраний тон бесіди з підлітками, утілений навіть у дизайні видання, що є художньою реплікою на шкільні зошити (формат видання, «м'яка» обкладинка, «розліновані» сторінки, малюнки «на полях» тощо). Це розмова рівних, де дорослий не домінує і не «опускається до рівня» співрозмовника, а залишає дитині право думати та обирати, тактовно надавши їй достатньо інформації, аби насправді вона могла само-

стією розв'язати кожне з порушених питань. Книжечка містить прикінцеву хронологічну таблицю, уривки з різноманітних довідкових та історичних джерел, художніх творів, документально достовірно виписані екскурси в минуле, дані про «місця пам'яті». Авторка не намагається переконати чи вразити читача знаннями, а розповідає «історію з життя» його ровесників — Марійки й Славка, у яких рядки «Навколо темнота тяжка, навколо все спить, як в могилі» асоціюються хіба з фільмами про мертвяків, а про саму Лесю їм відомо лише, що «... вона вірші писала, хворіла увесь час, їй боляче було. Мабуть...» (с. 7). Ця «рамкова» історія цікава та повчальна, дорослі в ній є мудрими радниками, які знають і шанують минувшину, тобто є своєрідним ідеалом належного усвідомленого буття людини в часопросторі рідної культури. Різноманітні відомості про Лесю Українку розкриваються в низці різножанрових біографічних наративів, які обов'язково пов'язують описувані події із сучасністю (скажімо, оповідь про встановлення пам'ятника Котляревському поєднана зі згадкою про його загибелі нині). Якщо автори всіх попередніх біографічних книжок для дітей про Лесю ставили за мету лише зацікавити дитину прикладом «Великої особистості», то це видання зорієнтоване на те, аби актуалізувати в дитині природне відчуття її власного буття, сформувати позицію активного чинника історичного процесу.

У 2018 р. в київському видавництві «Видавництво» з'явився потужний гендерно маркований біографічний проект «Це зробила вона», куди також увійшла оповідь про Лесю Українку (с. 28–29)⁵. Концептуально книжка подібна до славнозвісних «Казок на ніч для дівчат-бунтарок» Е. Фавілли та Ф. Кавалло. Та якщо італійські авторки наголошували на жіночий індивідуальний виклик, кинутий світові чоловіків, то українські — на значущість здобутків кожної з героїнь в окремій царині чи галузі. Автором тексту «Леся Українка» є знана літературознавиця та культурологиня Тамара Гундорова, а зоровий образ письменниці створила молода ілюстраторка Євгенія Гайдамака. Текст нарису Т. Гудорової напрочуд інформаційно насичений і при тому емоційно нейтральний. Це концентрований виклад новітнього прочитання постаті письменниці. Авторка відразу наголошує на літературному обдарованні та нарочитій українськості світогляду Лесі та всієї родини Косачів, на їхній освіченості та високому рівні культури. Одним реченням описує суть горезвісної за радянських часів «народності»: «Родина Косачів, хоч і дворянського стану, жила близько до природи й простих людей, шанувала українську мову, зви-

⁵ В іншій книжці проекту «Це теж зробила вона» (Київ, 2018) вміщено оповідь про сестру Лесі Українки Ізидору Косач.

чаї й традиції» (с. 29). Серед згадок про незвичний потяг юнки до навчання, вивчення іноземних мов і любов до музики, побіжно згадано про туберкульоз Лесі (не про «хворобу» загалом!). Уперше тут наголошено на важливості гендерного складника Лесиного світогляду й чину (переймається як жіночою долею загалом, так і конкретно долею жінки-творця, «...яка бореться за право говорити, творити й розвивати себе як індивідуальність»), про що йдеться на тлі опису нерівності жінки в тогочасному чоловічому світі («...були тінями чоловіків і в родині, і в історії»). Також уперше широко (як на такий невеликий довідковий текст) наголошується як на важливому біографічному складнику екзистенційне, майже містичне переживання Лесею творчого акту та означаються «світи в Лесиній художній уяві». Підсумком життєвого чину Лесі для Т. Гундорової є те, що «Леся Українка ввійшла у світ культури, виправдала своє ім'я та зробила його національним символом» (с. 29). Художниця-ілюстраторка вирізняє цей символізм образу, зобразивши Лесю у вигляді майстра-каліграфа, який виокремлює на аркуші знаки української культури. Це перший біографічний підлітковий нарратив, що жодним чином не відсилає читача до пострадянського, постколоніального травматичного досвіду.

Із нагоди 150-річчя від дня народження Лесі Українки київське видавництво «Портал» випустило перше насправді концептуально нове — і формою, і змістом — біографічне науково-популярне видання для підлітків «Леся. Мандрівний клубочок» (Київ, 2021), текст до якого створила Наталка Малетич, а ілюстрації — Марічка Фоя. Друковану книжку супроводжують детальний бекграунд за QR-кодом та ігрова закладка, що допомагає дорослим глибше зрозуміти контекст і «знайти правильні слова» для обговорення якогось питання чи гри з дитиною.

Уже сама назва «обнулює» створені за радянських часів усі «різновекторні кліше» про письменницю: тут немає не тільки заскоружлих «Дочки Прометей» чи «Ломикаменя», а й «Українки», тут лише інтимно наближене до дитячого читача ніжне слово — «Леся». А ще тут чи не вперше Ларисі Косач-Квітці дали те символічне означення, котрим вона САМА себе іменувала — «boule vagabonde» («мандрівний клубочок»). І в цій повазі до особистості та факту її буття, а не потреб інтерпретації чи ідеологічної доцільності — та велика зміна, що відбулася нарешті в біографіці для дітей в Україні. У її осерді повсякчас жива людина, а не офіційний портрет. Ким саме постає Леся Українка зі сторінок книжки, чітко означила авторка тексту Наталка Малетич: «Для мене Леся — українська інтелектуалка, феміністка, поліглотка, дуже добра, співчутлива людина, елегантна і ніжна жінка, водночас тендітна і витривала, незалежна і горда — словом, дуже сильна і цілісна особистість» [8]. Книжку слід сприймати в єдності тексту, ілюс-

трацій та видавничого оформлення, котрі творять єдиний зміст. Авторка оперує лише фактами, не намагаючись емоційно нав'язати своє чи будь-чие ставлення до Лесі Українки. Читач поринає в доказово-документальне читиво, зорганізоване за певними тематичними кластерами, що розгортаються, по змозі дотримуючись хронології життя письменниці. Цікавинки сусідять із важливою біографічною інформацією, а назви розділів сформульовані як типові запитання дитини щодо незнайомої, але цікавої їй людини («Як Лесина мама познайомилася з її татом?», «Що любила маленька й доросла Леся?», «Чого Леся не любила?», «Чи була Леся стильною?» тощо) або так, щоб здивувати («Мишолосіє і негри-тигри, або Хто сховався за прізвиськами») чи, навпаки, чітко означити тему («Лесині листи», «Лесина освіта, або Хоумскулінг кінця ХІХ ст.», «Лесині подруги» тощо). Розділ «Зеїчок на лікарняній постелі», де досить фактологічно й достовірно йдеться про її хворобу, уміщено наприкінці тексту. А по тому — лише розповідь «Як писала Леся?» та чудовий розділ «Леся-мандрівниця, або Voule vagabonde», що розповідає про подорожі письменниці та містить карту «Лесині міста на мапі світу». Видання втілює собою новітню біографічну модель дитячої книги, розрахованої на розвиток критичного мислення в юні, покликане давати їй науково достовірний багатоаспектний фактологічний матеріал щодо особистості, а не «єдиноправильну» взірцеву форму для наслідування. Уперше в дитячому виданні втілено концепт культурологічного багатошарового й полісемантичного метатексту поетеси та зроблено нарешті повне «...переакцентування з агіографії та героїзації на інтелектуалізм та з'ясування розмаїтих культурних контекстів...» [5, с. 386].

Підсумовуючи сказане, маємо визнати, що (за Г. Левченко) «...міфотворчі тенденції в літературознавчій рецепції творчості Лесі Українки постали через проєкціювання дослідниками окремих художніх концептів на особистість поетеси, через ототожнення дискурсивних структур творчості й особистісних характеристик письменниці» [5, с. 389], що в редукованому спрощеному вигляді відображено у виданнях, орієнтованих на юного читача. Водночас, попри значну кількість академічних досліджень, постать Лесі Українки досі здебільшого розкривається дитині лише в межах шкільного дискурсу, а художніх і науково-популярних біографій видатної письменниці для дітей створено мало. З'явившись у середині ХХ ст. як адаптовані до дитячого читання «дорослі» твори, написані цілковито в межах панівної на той час ідеологічної доктрини, біографічні наративи для дітей довгий час не оновлювалися і лише за часи незалежності України почали активно творитися та змінюватися. Проте агіографічні та героїчні концепти переважали до 10-х рр. ХХІ ст., незважаючи на зміну академічної ре-

презентації постаті Лесі Українки. Лише у виданнях останнього десятиліття кардинальні зміни в розумінні постаті письменниці та концептуальних засадах творення біографічних видань для дітей створили умови для появи насправді нових — формально й змістово — біографій Лесі Українки для юного читача.

1. Волинський К. Повесть про юну Лесю / К. Волинський // Весняні обрії : літ.-критич. зб. / упоряд. Ю. Ярмиш. – Київ : Веселка, 1972. – С. 223–225.
2. «Живем содержательно и патетически бестолково...»: письма А. Дейча М. Рильському // Ступець. – Київ, 2010. – Вип. 19. – С. 221–275.
3. Забужко О. «Une princesse lointaine»: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема : (закінчення) / Оксана Забужко // Слово і Час. – 2001. – № 3. – С. 45–53.
4. Зборовська Н. «Наша пані» Леся Українка у тлумаченні Оксани Забужко (інтелектуальні парадокси культурного фемінізму) [Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфології. Сер. «Висока полиця» / Післям. Л. Ушкалова. – К.: Факт, 2007. – 640 с.] / Ніла Зборовська // Слово і Час. – 2007. – № 9. – С. 69–73.
5. Левченко Г. Героїзм versus святість: до проблеми міфологізму в літературознавчій рецепції життєвого й творчого шляху Лесі Українки // Питання літературознавства. – 2013. – № 87. – С. 381–392.
<https://doi.org/10.31861/pytlit2013.87.381>
6. Луценко І. Безмежність прометеїзму / І. Луценко // Дочка Прометея : роман : для ст. шк. віку / Микола Олійник. – Київ : Веселка, 1990. – С. 5–14.
7. Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки / Сергій Михида // Наукові записки [КДПУ ім. В. Винниченка]. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград, 2006. – Вип. 70. – С. 201–207.
<https://doi.org/10.3989/scimar.2006.70s1201>
8. Наталка Малетич: «Спосіб зацікавити сучасних підлітків минулим — зробити історичні постаті максимально близькими» / Наталка Малетич ; розмовляла Мар'яна Хемій // Книгарня «Є». Інтерв'ю. – 11.02.2021. – Режим доступу: <https://book-ye.com.ua/blog/intervyu/natalka-maletych-sposib-zatsikavyty-suchasnykh-pidlitkiv-mynulym-zrobyty-istorychni-postati-maksymal/> – Дата звернення: 28.04.2021.
9. Підгайний Л. Леся Українка : популярний критично-біогр. нарис / Леонід Підгайний ; за ред. Я. Савченка. – Харків ; Київ : Державне видавництво України, 1929. – 88 с.
10. Проскуріна Т. Рецепція прози Лесі Українки у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві / Т. Проскуріна // Леся Українка і сучасність. Т. 4, кн. 2 / упоряд. Н. Стащенко ; ред. М. Жулинський ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2008. – С. 130–146.
11. Шуліка Л. Проблеми та шляхи популяризації творчої спадщини Лесі Українки в умовах сучасного вищого освітнього закладу / Людмила Шуліка // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю 25–26 лют. 2021 р. – Львів, 2021. – С. 271–277.

REFERENCES

1. Volynskiy, K. (1972). Povist pro yunu Lesiu. In Yu. Yarmysh (Comp.). *Vesniani obrii* (pp. 223-225). Kyiv, Ukraine: Veselka. [In Ukrainian].
2. “We live meaningful and pathetically absurd livas...”: Letters of A. Deytch to M. Rylsky. (2010). *Yehupets*, 19, 221-275. [In Russian].
3. Zabuzhko, O. (2001). “Une princesse lointaine”: Lesia Ukrainka yak kulturno-interpretatsiina problema (ending). *Slovo i Chas*, 3, 45-53. [In Ukrainian].
4. Zborovska, N. (2007). “Nasha pani” Lesia Ukrainka u tlumachenni Oksany Zabuzhko (intelektualni paradoksy kulturnoho feminizmu) [Notre Dame d’Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii. Ser. “Vysoka polytsia” / Pisliam. L. Ushkalova. – K.: Fakt, 2007. – 640 s.]. *Slovo i Chas*, 9, 69-73. [In Ukrainian].
5. Levchenko, G. (2013). Heroism versus sanctity: to the problem of mythologism in the reception of literary criticism of Lesya Ukrainka’s life and creative work. *Pytannia Literaturoznavstva*, 87, 381-392. <https://doi.org/10.31861/pytlit2013.87.381> [In Ukrainian].
6. Lutsenko, I. (1990). Bezmezhnist prometeizmu. In M. Oliinyk. *Dochka Prometeia*. Kyiv, Ukraine: Veselka. [In Ukrainian].
7. Mykhyda, S. (2006). U psykhopoetykalnomu sviti Lesi Ukrainky. *Naukovi Zapysky [KDPU im. V. Vynnychenka]. Seriya: Filolohichni Nauky (Literaturoznavstvo)*, 70, 201-208. <https://doi.org/10.3989/scimar.2006.70s1201> [In Ukrainian].
8. Maletych, N. (2021, February 11). “Sposib zatsikavyty suchasnykh pidlitkiv mynulym – zrobyty istorychni postati maksimalno blyzkymy”: Interview by Mariana Khemii. *Knyharnia “Ye”*. *Interviu*. Retrieved from <https://book-ye.com.ua/blog/intervyu/natalka-maletych-sposib-zatsikavyty-suchasnykh-pidlitkiv-mynulym-zrobyty-istorychni-postati-maksymalno-blyzkymy/> [In Ukrainian].
9. Pidhainyi, L. (1929). *Lesia Ukrainka*. Kharkiv; Kyiv, Ukraine: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [In Ukrainian].
10. Proskurina, T. (2008). The reception of Lesya Ukrainka’s prosaic artistic work by national and foreign history of literature science. In N. Stashenko (Comp.), M. Zhulynskiy (Ed.). *Lesia Ukrainka i suchasnist* (Vol. 4, pt. 2, pp. 130-146). Lutsk, Ukraine. [In Ukrainian].
11. Shulika, L. (2021, February). Problemy ta shliakhy populiaryzatsii tvorchoi spadshchyny Lesi Ukrainky v umovakh suchasnoho vyshchoho osvithnoho zakladu. *Ideologist of the national aristocracy (in the honor of the 150th anniversary of the birth of Lesya Ukrainka)*. *Materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation* (pp. 271-276). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 01.05.2021 р.

Nataliia MARCHENKO, Candidate of Sc. (History), Senior Research Associate, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Lesya Ukrainka and children’s reading: the genesis of representations of the writer’s figure.

The aim of the work. Consider the presentation of the life and work of Lesya Ukrainka in publications for children and youth and children's reading, systematize and outline its stages, find out what models of Lesya Ukrainka's biography were offered to the child-reader in Ukraine and what most influenced the genesis of these representations. **The methodology** is based on the principles of historicism, objectivity, as well as on general historical methods – chronological, retrospective, problem-thematic and statistical-analytical. **The scientific novelty of the study** is that for the first time biographical stories about Lesya Ukrainka in books for children and youth in Ukraine in the period from the 20s of the XX century were analyzed. and until 2021. Art-documentary and popular science publications about the fate of Lesya Ukrainka, addressed to children and youth, are analyzed, as well as the factors that transformed the scientific reception of personality and creativity of the writer to the level of school education (scientific and methodical manuals for teachers, prefaces that accompanied the publication of her works in specialized publishers and series) as well as artistic and popular science biographies of the writer for adults who entered the reading of adolescents, because there was no alternative that would meet the age requirements of children. **Conclusions.** Despite a significant amount of academic research, the figure of Lesya Ukrainka is still mostly revealed to the child only within the school discourse, and few artistic and popular science biographies of the outstanding writer have been created for children. “Adult” works adapted for children's reading appeared in the middle of the XX century and were written entirely within the framework of the prevailing ideological doctrine at that time. Biographical texts adapted for children have not been updated for a long time and only during the independence of Ukraine began to change actively. However, hagiographic and heroic concepts prevailed until the 10s of the XXI century, despite the change in the academic representation of the figure of Lesya Ukrainka. Only in the publications of the last decade have cardinal changes in the understanding of the figure of the writer and conceptual principles of creating biographical publications for children created the conditions for the emergence of truly new – formally and meaningfully – biographies of Lesya Ukrainka for young readers.

Key words: Lesya Ukrainka (Larysa Kosach-Kvitka), biography, books for children and youth, children's reading, study of the writer's biography at school.